

Ангел Петков

ИЗСЛЕДВАНИЯ ЗА СВ. АТАНАСИЙ

в България през XX и в началото на XXI век

Abstract: Angel Petkov, *Studies on St Athanasius of Alexandria in Bulgaria 20th and early 21st Century*.

Studies on St. Athanasius in Bulgaria during the 20th and 21st centuries are quite limited. This scarcity is due to two main factors. The first is the schism of 1872 and the subsequent isolation of the Bulgarian Exarchate. Studies on St. Athanasius during this period are primarily focused on his life and works, with little emphasis on his teachings. The most significant study of St. Athanasius from this time was written by the Russian Archpriest George Shavel'ski. The second factor was the communist regime in Bulgaria (1949–1990), which severely restricted the work of Bulgarian theologians. In 1945, the schism was lifted, and the Patriarch of Constantinople recognized the autocephaly of the Bulgarian Church. The most notable research of this period was conducted by Elijah Tsonev'ski and Totju Koev. In 1973, to mark the anniversary of the saint's death, two issues of *Duhovna kultura* ("Spiritual Culture") were dedicated to him. These issues included papers by Tsonev'ski, Koev, Boyan Piperov, Todor Poptodorov, Ivan Pančov'ski, and Todor Subev. After the fall of the communist regime in 1989, interest in the Church Fathers grew, and conditions for the study of theology improved. In this new era, Stoyan Chilikov and Svetoslav Ribolov contributed new studies offering different perspectives on the theological priorities of St. Athanasius. There is also a study by Anna Tsvetkova-Glaser, a Roman Catholic. Protestant authors have also contributed to research on St. Athanasius by translating the works of Tommy Lane and Millard Erickson, who provide valuable information about the saint's life, work, and teachings.

Keywords: *Saint Athanasius, Bulgarian Exarchate, Catholicity, Church Fathers, Patrology, Dogmatic, Theology*

През 1870 г., в условията на Османско владичество, със султански ферман е създадена Българската екзархия. Две години по-късно,

тя е обявена за схизматична от Вселенската патриаршия. Идеините корени на нейното създаване могат да се видят още във времето на императрица Екатерина Велика, откогато руските царе провеждат дългосрочна програма за завладяване на Босфора, Дарданелите, Константинопол и Балканския полуостров. Въз основа на общата православна традиция в началото на XIX в. се появява движението на руския панславизъм, чиито идеи, според които всички славянски народи трябва да се обединят срещу западната, азиатската и арабската култура, набират популярност не само в Русия, но и в източните провинции на Австро-Унгарската империя. Като резултат от това, сред руските интелектуални кръгове се формира идеята за „славянски църковен модел” – счита се, че само славяните са православни. Сред българите идеите на панславизма проникват вероятно през 30-те г. на XIX в., но нямаме сигурни доказателства за това. Ясни податки обаче са налице през 50-те г. на века. Идеята за българска национална църква, довела до българската схизма, е инспирирана от идеите на панславизма. Тези събития оказват решаващо влияние върху развитието на богословското образование в България.

Първото поколение учители в новосформираните семинарии са дипломанти на различни образователни институти на Вселенската патриаршия¹. Поради липса на родна богословска школа в началото нуждата от учебни пособия е задоволявана предимно с преводни съчинения. Превеждат се съчинения най-вече на руски автори. Руското влияние върху българското богословско образование е обусловено и от факта, че в средата на века много българи са подпомогнати финансово да завършат духовно или светско образование в Русия. Същото важи и за цялата образователна система.

Поради изолацията от останалите православни школи след схизмата от 1872 г., много духовници се ориентират към западни образователни институции. Така се формира следващо поколение теолози и клирици, които завършват както руски, така и немски, австро-унгарски и швейцарски университети². През 1917 г. в Русия се

¹ Sv. Ribolov, “A Review of Dogmatic Theology in Bulgaria during the 20th Century,” *Teologia*, XIV, 3-4 (2010), с. 39-40.

² Вж. Свет. Риболов, „Богословие на творението в българската богословска мисъл през XX век” (предоставено от автора в машинопис; предстои да се публикува в сайта „Живо предание“).

извършва болшевишкият преврат, довел на власт тоталитарния атеистичен комунистически режим. Работата на руските богослови сева, поради което много от тях емигрират в други страни, в това число и в България.

За разлика от Османската епоха, през ХХ в. все по-малко български интелектуалци и църковници знаят гръцки език и се налага съчиненията на отците да започнат да се превеждат на съвременен говорим български език. От творчеството на св. Атанасий Александрийски са преведени много малко съчинения през изминалия век¹.

През 1923 г., по образеца на академичната система в Швейцария, където богословските школи, макар и деноминационни по характера на преподавания в тях материал, запазват академична автономност, което не допуска намеса на висшия клир в делата на академичните образователни институции, е основан Богословският факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“². Започват работа бележити учени в различни области на богословските науки, между които руските емигранти Александър Рождественски, Николай Глубоковски, Михаил Поснов и завършилите образование на Запад българи архимандрит Евтимий Сапунджиев, Иван Снегаров, Иван Марковски, Стефан Цанков и други³. За Църковните отци обаче все още се говори много малко – техните текстове се познават фрагментирано и при това не от самите съчинения, а от прецитирания. Това се вижда, например, в публикациите на отец Ибришимов от 20-те и 30-те години на ХХ в., които се ограничават единствено до житията на по-важните свети отци, до техни мъдри мисли и по-интересни части от живота им⁴. Главна причина да се говори толкова малко за светите отци в тази епоха е, че голяма част от тяхната догматическа дейност

¹ Това са: „Живот на преподобни Антоний Велики“ – превод от гръцки Драгомир Карадимчев, поместено в „Духовна култура“ 1-2, 1941, с. 47-59; „Из Пасхалните послания на св. Атанасия и св. Кирила Александрийски“; – в „Духовна култура“, №3-4, 1948, с. 38-46; без указан преводач; откъси от „За възплъщението на Бог Слово и пришествието Му при нас в плът“ – превод от руски Мила Игнатова от изданието „Св. Афанасий Великий“, Творения, т. 1, Москва, 1994, с. 191-264. Поместено в Мирна, VII, 2002, № 16, с. 8-11.

² Вж. Свет. Риболов, пак там.

³ Пак там.

⁴ Вж. С. Риболов, „Догматика и Патрология в системата на богословските дисциплини – методология и предизвикателства“, *Християнство и култура* 9/2015 г., с. 73.

е свързана с Вселенските събори, а в условията на схизма темата за съборността на Църквата, която е нейна основна характеристика, се явява твърде неудобна за Българската екзархия. Нежеланието да се говори за съборността на Църквата довежда и до промяна на Символа на вярата в България – в перирода 1872-1945 г. думата „съборна“ от вероопределението за Църквата е махната и заменена с „вселенска“¹.

За това не е необичайно, че в този период почти нищо не се пише за св. Атанасий Велики. Неговата дейност е пряко свързана с Първия вселенски събор, което означава, че споменаването му няма как да не се свърже със съборността на Църквата. Единствената книга, посветена на него в този период, е на прот. Георги Шавелски, издадена през 1924 г. – *Св. Атанасий Велики – светител на Църквата и светилник на Православието*². Прот. Шавелски е последният свещеник на руската армия и флот, емигрирал в България през 1920 г., а през 1926 г. става професор по Пастирско богословие в Богословския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“³. Трудовете му са свързани най-вече със служението на душепастиря и това е насоката му и в споменатата книга. В нея прот. Шавелски акцентира върху пастирството на светителя и върху отношението му към светската власт. Авторът запознава читателя с Атанасиевата апология за напускането му на паството и бягството му в Египетската пустиня, след което разкрива във фрагментиран вид учението на св. Атанасий за Бога и за извършеното от Него изкупление, разказва накратко и за борбата му срещу арианството. Въпреки, че основният акцент на прот. Георги Шавелски е пастирското служение на светителя, по мнението на д-р Иво Янев, неговият труд е един от малкото, имащ значение за систематичното богословие, и по-специално патрологията, за онова време⁴.

През 1945 г. схизмата е свалена и нещата постепенно започват

¹ Вж. Свет. Риболов, пак там.

² Г. Шавелски, *Свети Атанасий – светител на Църквата и светилник на Православието*, София: Синодално издателство, 1924.

³ Г. Шавелский, *Воспоминания последнего протопресвитера Русской армии и флота*. Нью-Йорк: изд. им. Чехова, 1954.

⁴ Вж. Иво Янев, „Протопресвитер Г. И. Шавелски (1871—1951) и мястото му в развитието на Православното богословие в България“, *Православно богословие*, 21.02.2011.

да се променят. Първият български автор, който пише за св. Атанасий след свалянето на схизмата, е йеромонах Сергей през 1954 г. в публикацията *Св. Антоний Велики и св. Атанасий Велики – образци на мистицизъм и дейтелност (по случай тяхната памет 30 и 31 януари)*¹. В паралела между двамата йеромонах Сергей изтъква, че св. Атанасий е образован и начетен в областта на светската философия и наука, носител на патриаршески достойнства, действащ сред многотумния светски център Александрия, а св. Антоний е прост и неук монах, който, без да е част от клира, се подвизава в пустинята. Въпреки тези формални различия, отбелязва авторът, те са обединени в своята светост. Именно поради нея Църквата ги нарича „Велики“ (μεγάλοι). Сергей представя живота на св. Атанасий като изпълнен с много движения и тревоги в борба за защита на Православието; подчертава неговите заслуги в арианските спорове и трудовете му като архипастир. Представя го като силен в перо и слово. Въпреки своя динамичен живот св. Атанасий става монах-подвижник с твърда воля, сърдечна чистота, отстояващ непоколебимо истините на вярата. Статията на йеромонах Сергей е посветена повече на описанието на духовния характер на св. Атанасий, без да се разгръща като просопографско изследване; йеромонах Сергей не се занимава в дълбочина и с богословските му възгледи. Липсва и контекстът на епохата. Нищо не се споменава за Вселенските събори.

Онзи, който връща интереса към тях, е Тотю Коев – един от първите докторанти по догматика след свалянето на схизмата³. Той защитава дисертация на 20.06.1955 г. на тема: „Догматическите формулировки на първите четири вселенски събора“⁴. Тотю Коев работи в тясно сътрудничество с титулярите по догматика Димитър Дюлгеров и по патрология Илия Цоневски. През 1968 г. дисертационният му труд е издаден като книга⁵. По-късно е препечатан в разширен вид като част от книгата „Вероопределенията на седемте вселенски съ-

¹ Това е по стар стил, който по онова време в БПЦ все още е актуален.

² Сергей, йеромонах. „Св. Антоний Велики и св. Атанасий Велики – образци на мистицизъм и дейтелност (по случай тяхната памет на 30 и 31 януари)“, ДК34, кн. №1 (1954) с. 30-32.

³ Вж. Свет. Риболов, *Богословие на творението*, пак там.

⁴ Вж. същият, Пак там.

⁵ Т. Коев, *Догматическите формулировки на първите четири Вселенски събори*, София: Синодално издателство, 1968, с. 21.

бора“, издадена посмъртно през 2011 г. под редакцията на Любомир Тенекеджиев¹. В този текст две части са посветени на св. Атанасий. Първата е озаглавена „Тринитарните и христологични възгледи на св. Атанасий Велики“, която е поставена в увода към Първия вселенски събор. Тя подчертава коренното различие между православното учение на св. Атанасий и еретическото учение на Арий, станало причина за свикване на събора. Според автора при формулиране на учението за Светата Троица св. Атанасий е повлиян от Ориген и Плотин и богословието му носи апофатичен характер² – доста пресилено твърдение, което трудно може да се възприеме в науката. Втората част, посветена на св. Атанасий, е озаглавена „Св. Атанасий – защитник на Никейския символ“. Разкривайки фрагменти от неговия живот, Коев представя дейността му преди всичко като защитник на Никейския събор, заради което преживява и много гонения. Независимо от тях, той остава твърд и непоколебим защитник на православната вяра.

През 1957 г. в сп. „Духовна култура“ е поместена статия на същия автор, озаглавена *Св. Атанасий Велики – защитник на Православието*³. Тя е разделена на 4 части и е построена по принципа „теза-антитеза“. В първата е представено арианството, което е определено като „вътрешен враг на Църквата, заменящ външния – езичеството“. Коев промоцира идеята, че произходът на арианството е свързан с ереста на Павел Самосатски и че носи аристотелиански влияния. Учението на Арий представя Спасителя като твар, получила името Бог само благодарение на Божието благоволение. Накрая на тази част св. Атанасий Велики е посочен като човека, заел се с трудната задача да разкрие и защити с убедителни аргументи истината за равенството и единосьщието на Сина с Отца. Във втората част е представен животът на св. Атанасий. Коев се позовава на писаното от св. Григорий Богослов и описва св. Атанасий като образован човек, запознат както със светската философия – учението на Платон, стоиците, епикурейците и неоплатониците, така и с творбите на църковните отци и учители като св. Иринеи Лионски и Ориген. Като най-важно негово познание обаче е това върху Писанието. Описват

¹ същият, *Догматическите формулировки на Седемте вселенски събора*, София: УИ Св. Климент Охридски, 2011.

² Т. Коев, *Догматическите формулировки на Седемте вселенски събора*, с. 42.

³ същият, „Свети Атанасий – защитник на Православието“, *ДКЗ7*, № 5-6 (1957), с. 32-37.

се началото на неговото клирическо служение и богословската дейност – пряко свързана с арианските спорове. Третата и четвъртата част на статията повтаря дословно написаното от Коев в научната му дисертация от 1955 г.

През 1973 г. по случай блажената кончина на св. Атанасий през 373 г., цял брой (10-ти) на сп. „Духовна култура“ е посветен на светеца. Публикувани са няколко статии на български богослови, първият от които е Илия Цоневски – възпитаник на университета в Марбург. През 1986 г. той завършва своя справочен труд по Патрология, но далеч преди това е работил върху курса си лекции, от които всъщност публикува в тази статия частта за св. Атанасий под заглавие *Живот и дейност на свети Атанасий Велики*¹. Започва се с кратко въведение, в което представя контекста на епохата. Цоневски я определя като „златен век“ на светоотческата литература, явно под влияние на немската историко-догматическа школа. Относно ранните години Цоневски се позовава на някои древни предания за св. Атанасий от житиеписната традиция, но не се отнася към тях безрезервно, а ги подлага на сериозна критика. В тази въводителна част към дейността на Александрийския архиепископ Цоневски в триумфалистски стил, характерен за онази епохата, описва личностните качества на св. Атанасий – бистър ум, висока образование, дълбоко познаване на философската и религиозната литература, професионално образование по право; непоколебима вяра и високи морални ценности. Описанието на активната му дейност започва с участието в Първия вселенски събор, без да се съобщават подробности. Илия Цоневски показва отношенията между Атанасий и римските императори, като дава сведения и за религиозните убеждения на светските владетели. Именно тези техни възгледи, според автора, стават повод за гоненията, предприети срещу светеца. Цоневски представя наследниците на Константин Велики – Констанций II и Констанс като ариани², Йовиан – като привърженик на православията, а приемникът му – Валент – като фанатичен арианин, който подновява преследването срещу св. Атанасий³. В заключение на тази част Цоневски обобщава, че целият живот и архипастирска дейност на св. Атанасий са жертвен подвиг за

¹ Ил. Цоневски, „Живот и дейност на св. Атанасий Велики“, ДК 53, кн. №10 (1973), с. 3-9.

² Пак там, с. 6-7.

³ Пак там, с. 7.

запазване на мира в Църквата. По-нататък авторът разглежда литературната дейност на светеца. Цоневски групира съчиненията му в 6 групи: апологетически, догматико-полемически, историко-полемически, екзегетически, аскетически и пасхални послания. В цялостното заключение Цоневски цитира оценките, които други християнски мислители и дейци на Църквата дават за него – св. Василий Велики, св. Григорий Богослов, св. Йоан Златоуст. Авторът подчертава, че той е първият и един от малцината, получил титлата „Велик“ (μεγας) в църковната памет. Единствен св. Атанасий се почита и прославя от Църквата като „баща на Православието“.

Тази публикация по-късно е интегрирана в справочника на Илия Цоневски по Патрология¹. Наред с описания текст в книгата е направен синтез на учението на св. Атанасий, което е систематизирано в следните теми: Светата Троица, Христология, Сотириология. Илия Цоневски по образеца на немските католически помагала по патрология, силно повлияни от неосхоластиката, започва с Триадологичния догмат, който, според него, е централен за св. Атанасий и го поставя във връзка с учението за Христос и главното учение на Библията – спасението, като се опитва да ги представи като отделни Атанасиеви учения. По този начин е организирано цялото му помагало.

Друга статия в същия брой на сп. „Духовна култура“ от 1973 г. на билеиста² Боян Пиперов – английски възпитаник. Според него към IV в. са налице две тълкувателни традиции: александрийска и антиохийска. Александрийската богословска школа тълкува Писанието предимно алегорично, а Антиохийската – буквално или историко-граматично. Двата метода на тълкуване имат коренно различие помежду си и крайното прилагане както на единия, така и на другия, води до еретични отклонения. Примери в това отношение са Климент Александрийски и Ориген от Александрийската школа, и Диодор Тарсийски и Теодор Мопсуестийски от Антиохийската.

Пиперов причислява св. Атанасий към Александрийската шко-

¹ Илия Цоневски, *Патрология – живот, съчинения и учение на църковните отци, учители и писатели*, София: Синодално издателство, 1986 г., през 2008 започва преиздаването му в четири тома, като към всеки автор е добавена подробна библиография, изготвена от Л. Тенекеджиев и Свет. Риболов, като досега са издадени едва първите 2 тома от планирани 5 – Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008 и 2010 г.

² Б. Пиперов, „Свети Атанасий като екзегет“, ДК 53, кн. №10(1973), с. 9-13.

ла и нейната тълкувателна традиция. В много от екзегетическите творби, като например тълкуванията на Паслмите, той се придържа към типичния за александрийската традиция алегоричен подход и отнася много текстове към идващия Месия. Както Пиперов отбелязва, Атанасий не е обвързан изцяло с този метод – на много места той чисто фиологически представя думи и изрази, след което пристъпва към тълкуването им. Същият отбелязва 7 характеристики на екзегетическия подход на св. Атанасий: (1) Когато тълкува Стария Завет той използва превода Септуагинта; (2) св. Атанасий е особено благоприятен към тълкуването на Псалтира; (3) Притежава пшознания върху цялата Библия – тълкува отделните пасажии във връзка с цялото Писание; (4) Целта на тълкувателните му трудове е да покаже възплъщението на Христос и извършеното от Него изкупление; (5) В своите екзегетични беседи той предлага интересни тълкувания на някои библейски места, като при това се позовава ту на алегорическото тълкуване, ту на историко-граматическото; (6) Познава добре елинската мъдрост и ученията на нейните представители; (7) Стилът му се отличава с яснота, прецизност, целенасоченост и оригиналност. Текстът на Пиперов не се показва с особено оригиналност и иновативна рефлексивност, но все пак е първа крачка в рефлексията върху екзегетическата работа на Атанасий.

Следваща статия от същото издание е статия¹ на Тодор п. Тодоров. Той анализира способностите на св. Атанасий като проповедник. Авторът отбелязва, че за характера и съдържанието на проповедническото дело на св. Атанасий съдим както от неговото житие, така и от свидетелството на отделни отци на Църквата, а също и от запазените негови проповеди (беседи, речи, слова). Въз основа на тези източници той го описва като разпалено твърд, с воля, с широко съзнание, с изпълнено с благодат и истина искрящо ораторско красноречие. Прави кратък анализ на някои от запазените проповеди и беседи, цитира части от тях. Основната цел на проповедническото дело на св. Атанасий е апологетично-полемична и в беседите си той защитава базовите догмати на православната вяра, основният от които е догматът за Светата Троица. Представя езика му като забележително точен и изразителен както в апологетиката и полемиката, така и в изясняване на текстове от Писанието. Цитирано е мнението

¹ П. Тодоров, Т. „Свети Атанасий като проповедник”, ДК 53, кн. №10 (1973), с. 13-19.

на св. Григорий Богослов, който казва, че св. Атанасий е надминал с ораторството си и най-прославените оратори. Поп Тодоров заключава, че с проповедническата си дейност александриецът е трасирал пътя на апологетико-полемичната проповед за следващите векове.

В същия брой следва статията за етическите и социалните възгледи на св. Атанасий Велики¹ на Иван Г. Панчовски. При анализиране на етическите и социалните възгледи на св. Атанасий, той отбелязва, че за изясняването на истината относно Троичния догмат, което е основно дело на живота му, Атанасий е вдъхновен от възвишените хуманни и социални принципи на християнската етика. Макар че индивидуалната социална християнска етика не е обект на нито едно от неговите съчинения, той осветява отделни етически и социални принципи, като набляга на тяхната аскетическа и практическа страна. Разбира се, този подход, характерен за Оскар Кулман и Карл Барт, любими автори на Панчовски, едва ли би могъл да се приложи към Атанасий и затова доста от изводите на автора звучат пресилено.

Според Панчовски св. Атанасий определя основните етически категории „добро“ и „зло“ с голяма задълбоченост. Същият разглежда четири „определителности“, които александриецът дава на тези категории: онтологическа, според която доброто е битийно и има своето начало, което е в истинския Бог, а злото е небитийно и несъществуващо само по себе си, а произтича от човешките желания; аксиологическа, която извежда царството на ценностите и го подрежда по тяхната висота и според която св. Атанасий определя доброто като предпочитане и осъществяване на по-висшата ценност; антропологическа, която се основава в природата на човешкия разум и съгласно която св. Атанасий определя доброто като съобразното с човешкия разум, а злото – като несъобразното с него; богословска, която се основава върху отношението към Божието битие, воля и закон, съгласно която св. Атанасий дефинира доброто като живот на общение и близост с Бога, а злото като отклоняване, отчуждаване и отдалечаване от Бога.

Учението за доброто на св. Атанасий Велики е в основата на неговата аретология, според която добродетелта се изгражда върху човешката разумна природа, но и върху свободното и постоянно

¹ Ил. Панчовски, „Етически и социални възгледи на св. Атанасий“, ДК 53, кн. №10(1973), с. 19-25.

извършване на добро. До съвършенство в добродетелта се достига, когато човек обича доброто и го извършва с радост. В течение на своята пастирска дейност, според Панчовски, Александрийският архиепископ анализира следните добродетели: благоразумие, мъдрост, разсъдливост, любов към истината, умереност, въздържание, мъжество, кротост, смирение, търпение, негневливост, душевна чистота, целомъдрие, благонравие, вяра, надежда, любов, благодарност, справедливост, незлобие, гостоприемство, милосърдие, грижа за бедните. Добродетелта е неотделима от религиозния живот – казва Панчовски. Добродетелите са свързани с човешката разумна природа и от нея възникват греховете и пороците, които са противни на тази природа. Санкциите за тях са трансцендентни и иманентни и те носят в себе си наказанието. Св. Атанасий изисква да имаме чиста и добра съвест и да избягваме лукавата съвест. Според него съвестта изгаря като огъня.

Ценейки високо човешкия живот и препоръчвайки да го пазим от преждевременна смърт, св. Атанасий Велики изисква от вярващите да се отдават на труд, за да могат да припечелват материални блага. Остро осъжда егоистичното натрупване на материални блага. Изисква любов към бедните. Насърчава християните към миролюбие и миротворство, противопоставяйки се на военните конфликти.

Иван Панчовски отбелязва, че въпреки аскетичната насоченост на етиката на св. Атанасий, както и високото издигане на девството, той не достига до отричане на брака и семейството. Той нарича блажен човека, който доброволно сключва брачен съюз и използва естествените си сили за раждане на деца. Авторът отбелязва и специалното положително отношение на светеца към децата, които са обект на специална обич от Господ Исус Христос.

Панчовски описва възгледите на св. Атанасий Велики за държавата и отношението ѝ към Църквата, изтъквайки, че според него истината и правдата са задължителни за всички граждани, включително и за императора, тъй като чрез тях той управлява безопасно и пази себе си. В заключение авторът казва, че св. Атанасий се е издигнал до възвишени етически и социални възгледи, които са го вдъхновявали в живота, служението и борбата му и които е осъществявал последователно, неотстъпно и самоотвержено – разбира се, една пресилена и нереалистична оценка.

Последна статия от въпросния брой е на известния църковен

историк Тодор Събев¹. Той е един от добре представените в академичните среди учен в комунистическа България и разполага с възможности да пътува в чужбина и да участва активно в международни форуми. В този си текст той не се показва като особено амбициозен автор, а и тематиката не му е от първостепенен интерес. Той анализира резултатите и решенията на Първия вселенски събор, на който, според Събев, св. Атанасий взема дейно участие – нещо, което е отречено от съвременната наука². Нарича Никейското изповедание „свещено съкровище, което св. Атанасий Александрийски пазел ревностно през целия си живот“³ и за чието формиране светителят имал сериозен принос – нещо, за което съвременните изследвания смятат, че не е съвсем така. По-скоро може да се смята, че неговата роля е в опазването, отколкото във формирането на Никейския символ – една коректна оценка. Също така, Събев описва репресиите, на които е бил подлаган от епископите ариани, а също и от политическата власт в лицето на арианстващият император Констанций II. Събев се спира на събора в Сердика, проведен през есента на 343 г., като подробно описва хода на самия събор – проблематика, която наистина е в интересите и компетенциите му като изследовател. Накрая заключава, че целите на св. Атанасий – пресичане на разномислието и утвърждаване на правата вяра, благочестие и мир в Църквата, са били постигнати частично. Но признава значителния принос на светеца за утвърждаване на единството между Изтока и Запада. При това, благодарение на „обаятелната личност, морален престиж и завладяваща мисъл“ на св. Атанасий, Никейският символ бива утвърден⁴.

Животът, делото и учението на св. Атанасий са обект и на съвременни автори. Един от тях е отец Стоян Чиликов. В своята монография, посветена на богословието на отците⁵, която представлява лекционен курс по Патрология, предназначен за студенти по

¹ Т. Събев, „Свети Атанасий – трибун на православието. По историческия път от Никея до Сердика“, ДК 53, кн. №10 (1973), с. 26-30.

² Свет. Риболов, *Иисус Христос: Аскет или Спасител. Сотириологичния смисъл на Христовото човечество в първата фаза на арианските спорове (318-362)*, София: УИ, 2014, с. 133. Според автора св. Атанасий е участвал в събора като дякон на своя епископ, което не предполага особено активна роля.

³ Т. Събев, пак там, с. 26.

⁴ Пак там, с. 30.

⁵ Ст. Чиликов, *Въведение в богословието на отците*, ИМН, Пловдив, 2007, с. 83-88.

теология, както и за всички, които се интересуват от православната богословска традиция. Авторът разглежда богословието на църковните отци хронологически, в зависимост от времето, когато те живеят и творят. В отделна глава е разгледал живота и дейността на св. Атанасий. При това той следва същата схема, както Илия Цоневски – прави кратък обзор на неговия живот, представя неговите творби и описва неговото богословие в неосхоластичен стил, макар че се е опитал да даде една малко по-духовна перспектива. Богословието на св. Атанасий не е представено тематично както у Цоневски, но следва същия ред, като представя учението му в контекста на полемиката с Арий и арианството.

Изследване за св. Атанасий Велики прави и преподавателят в Софийския университет Светослав Риболов. То е част от неговата монография, посветена първата фаза на арианските спорове¹. В трета глава „Спасителят е Самият Бог“ първата част е озаглавена „Св. Атанасий Александрийски: Спасителят е обновител на творението“. Риболов прави кратък обзор на контекста, в който работи св. Атанасий, след което анализира неговото богословие. Богословските теми не са подредени в систематичен вид и са разгледани в пряка връзка една с друга, в контекста на арианските спорове и в климата на епохата. Като основа и предпоставка на мисълта на светеца Риболов поставя ап. Павловата концепция за греха и смъртта. За разлика от повечето изследователи на тази материя той поставя на първо място в мисълта на александриецата христологичната проблематика, от която триадологията просто зависи. За св. Атанасий няма съмнение, че Христос е истински Бог и истински човек – това е залогът за спасението на хората, който извира от самите новозаветни текстове. Риболов завършва с еклесиологичния аспект на Атанасиевото богословие – човекът е спасен от нещо за нещо. Така авторът представя като централно учение на александрийския архиепископ учението за спасението, което е пряко зависимо от учението за греха (от какво сме спасени). Той поставя св. Атанасий в контекста на съревнованието между две тенденции в християнската мисъл в онази епоха. Едната представя Христос по-скоро като аскета учител, който е дошъл на земята, за да покаже на хората как да живеят, докато другата – пра-

¹ Свет. Риболов, *Иисус Христос: Аскет или Спасител. Сотириологичния смисъл на Христовото човечество в първата фаза на арианските спорове (318-362)*, София: УИ, 2014.

вославната, на която Атанасий става изразител, проповядва Христос като въплътен Бог Слово, Който е роден, разпнат и възкръснал, за да изтръгне човешката природа от болестта на смъртта.

Последното проучване за св. Атанасий в България е на католическата изследователка Анна Цветкова-Глазер, поместено в нейния справочник по Патрология. На практика авторката не предлага нещо ново, до голяма степен повтаря, а на места директно цитира, писаното от Илия Цоневски. Прави обширен обзор на живота на светеца, изброява неговите трудове в същия вид като Цоневски, след което се спира накратко върху учението му, синтезирано в две отделни теми – триадология и христология¹.

От казаното до тук става ясно, че изследванията за св. Атанасий Велики в България през XX-XXI в. не са много. И в почти всички се акцентира върху неговия живот, говори се за делото му в защита на Православието, без да се влиза в конкретика. Много малко е казано за неговото учение, а там, където това е направено, то е развито в схематичен и дори схоластичен вид. Това се дължи на два фактора. Първият е схизмата, поради която темата за съборността на Църквата се избягва, а дейността на св. Атанасий е пряко свързана с нея, най-вече с Първия вселенски събор. Вторият фактор е установеният в България след 1944 г. атеистичен режим. След 1945 г. схизмата е вдигната, за съборността няма пречки да се говори, но поради комунизма богословските идеи се пречупват през призмата на социаланите и етични послания. Най-сериозни изследвания в тази епоха правят Илия Цоневски и Тотьо Коев, но и те не развиват напълно богословската същност на идеите на св. Атанасий. При Тотьо Коев целта е изследване на съборите и писаното за св. Атанасий обслужва тази негова цел. Илия Цоневски, вероятно повлиян от неосхоластичното немско богословие, прави систематизация на отделните теми от учението на св. Атанасий (а и на всички останали автори, които са обект на изследването му), което до голяма степен пречи да се осмислят тези теми в тяхната взаимовръзка и се създава впечатлението, че те са отделни и независими една от друга части. И подобно на своите предшественици, той се спира много по-подробно на живота и делото на светеца, без да отрази как животът му е повлиял на определени

¹ А. Цветкова-Глазер, *Патрология: раннохристиянски автори и произведения*, Сафия: Комутатис, 2015, с. 214-224.

негови разбирания и как е формирал учението, станало фундамент на православната християнска вяра. Както отбелязва Светослав Риболов, в ситуацията на доминиращ атеистичен режим не можем да очакваме задълбочени догматични изследвания поради липсата на дискусия по горещите доктринални проблеми и за реалните измерения на догмата в съвременния свят¹. След падането на режима и нормализирането на църковната практика в България в условията на религиозна свобода се наблюдава възвръщане на интереса към християнската догматика и към учението на Църковните отци. Създават се условия за по-пълни изследвания, които да задоволят нуждите на търсещият читател. Възроден е интересът не само към живота на светите отци, но и към тяхното учение, което е плод на техния живот и труд, във връзка със съвременната действителност. Именно това отличава по-новите изследвания, например това на Риболов. Той полемизира с неосхоластическата школа, като преразглежда редица теории за възникването на арианството и съответно за опозицията против него, като предлага съвсем друга перспектива в богословските приоритети на св. Атанасий Велики.

Единственото католическо помагало по патрология повтаря по-скоро стария схоластичен модел. Също така интерес към древните църковни автори се наблюдава и при протестантските общности, до момента обаче няма български протестантски автор, писал по тази тема. На български език е издадена книгата на Томи Лейн², която има христоматиен и справочен характер. Издаден и е капиталният труд на Милърд Ериксън³ с нанесени редакционни бележки на Тотю Коев, който запознава читателите с ученията на различните църковни отци, но като част от отделните систематични доктрини на християнството. Днес повече от всякога има нужда от едно ново осмисляне на древните автори, в частност и на св. Атанасий Велики, което се осъзнава от всички християнски общности. Нужно е изследване, което да бъде интердисциплинарно, а не ограничено само до определена тематика. Посланията на св. Атанасий, макар писани преди повече от 1700 години, са напълно актуални в нашето време.

¹ Sv. Ribolov, *A Review of Dogmatic Theology*, с.55.

² Т. Лейн, *Християнската мисъл през вековете*, София: Нов човек, 1999.

³ М. Ериксън, *Християнско богословие*, София: Нов човек, 2000.